

О. О. Осетрова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМА СМISЛУ СУІЦИДАЛЬНИХ ЗАПИСОК

Досліджено проблему смислу суїцидальних записок, що містять у собі важливі аспекти суїцидальної свідомості.

Ключові слова: суїцидальна записка, суїцидальний, смисл, відчай.

Исследована проблема смысла суицидальных записок, которые содержат в себе важные аспекты суицидального сознания.

Ключевые слова: суицидальная записка, суицидальный, смысл, отчаяние.

The problem of sense of suicide notes which comprise prominent aspects of suicide consciousness is investigated.

The article presents the problem of sense that is the object of the suicidal notes.

Keywords: suicidal note, suicidal, sense, despair.

Проблема, якій присвячена дана стаття, є багатогранною, оскільки:

1) необхідно розрізняти тексти записок людей, що безпосередньо покінчили з собою, з текстами записок «симулятивних», авторство яких належить людям, що не мали схильності до суїциду;

2) не всі передсмертні записки суїцидентів відбивають реальні проблеми і справжні мотиви трагічного фінального акорду.

Однак у своїй переважній більшості записки окреслюють суїцидальні мотиви і причини, що є надзвичайно важливим при вивченні природи феномена суїциду, оскільки суїцидальна проблематика залишається надзвичайно актуальною і на сьогоднішній день: байдуже ставлення сучасного технократичного суспільства до смерті визначає й ставлення людини до самогубства, що, між іншим, може бути зумовлено зовнішнім і внутрішнім вакуумом, самотністю. При такому стані речей суїцидальні записки виступають однією з останніх можливостей контакту людини з Іншими.

Дана стаття присвячена дослідженню феномена суїцидальних записок, що відображають у собі важливий компонент суїцидальної свідомості. Зазначене завдання зумовило наступні конкретні цілі:

1) проаналізувати теоретичний матеріал, набутий у сфері дослідження суїцидальних записок;

2) з урахуванням теоретичного надбання проаналізувати суїцидальне послання, яке одночасно і відбиває реальний факт самогубства, і подається у літературній обробці;

3) зробити висновки.

До аналізу текстів суїцидальних записок неодноразово зверталися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники.

Так, українські дослідники В. П. Москалець та Ю. Р. Сидорик вважають метою передсмертних суїцидальних послань самовиправдання, націлене на те, щоб викликати у людей, які продовжують жити, співчуття.

Використовуючи метод дискурсивного аналізу, сучасний дослідник О. Ф. Юрчук класифікував суїцидальні записки за кореляцією особистості автора, мотивів і композицій на сім груп:

1) записки, у яких зафіксовано останню волю авторів; характерними рисами таких суїцидентів є антисоціальність, імпульсивність, відсутність почуття власної провини; дані передсмертні листи складені у вигляді наказу;

2) записки, мета яких зняти відповідальність за власне самогубство з інших людей; до кола таких самогубців належать депресивні особи з неадекватно заниженою самооцінкою;

3) записки-викриття, що вказують на тих, хто винен у самогубстві авторів (з їх точки зору); вони належать перу параноїдальних осіб;

4) записки, що пояснюють самогубства важкими життєвими обставинами; їх автори занурені у депресивний стан, викликаний деструктивними змінами, що мають місце у дійсності;

5) записки, адресовані безпосередньо родичам з метою викликати у них почуття провини; їх авторами є підлітки та інфантильні особи;

6) записки-докази, складені невдахами, що намагаються довести свою непересічність;

7) записки-заповіти, продумано складені невиліковно хворими людьми.

Слід відзначити, що до використання психологічного аналізу посмертних записок у процесі дослідження суїцидальних мотивів, особливостей особистості і поведінки суїцидентів, тобто, говорячи сучасною мовою, у процесі дослідження постмортальної аутопсії, звертався видатний судовий оратор, учений-правознавець, письменник і громадський діяч А. Ф. Коні. Йому належить нарис «Самогубство у законі і житті» (1923). Учений акцентував увагу на наступних рисах більшості передсмертних записок: 1) часто пронизані глибоким розчаруванням у житті, смертельним смутком та відчаєм; 2) часто містять прохання про вибачення і почуття передсмертного примирення з тими, хто став для їх авторів джерелом зла. При цьому лише іноді зустрічаються прокляття та обурення. Окрім того, А. Ф. Коні відзначає, що у багатьох проаналізованих ним листах наявні посмертні розпорядження стосовно уплати боргу; одягу, в якому бажали б бути похованими суїциденти; небажання розтину тіла (хоча іноді, навпаки, зустрічаються вислови бажання розтину на користь науки). Стосовно форми передсмертних послань учений наголошує на такій рисі, як лаконічність (наприклад: «Набридло жити», «Жити не варто» тощо). Також дослідник відзначає цинічність та черствість, які особливо відчуються у листах молодиків. У цілому ж А. Ф. Коні робить висновок стосовно того, що передсмертні листи люди пишуть свідомо, знаходячись при «здоровому глузді»¹ [3, с. 129–130].

¹ У свою чергу, хоча акцентувати увагу на тому, що більшість наведених ученим листів були залишені освіченими людьми, наприклад, учителями.

Представник феноменологічного напрямку у суїцидології, провідний американський суїцидолог, перший у світі професор Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі за спеціальністю «танатологія» Е. С. Шнейдман також звернувся до дослідження проблеми самогубства й зацікавився людьми з суїцидальними тенденціями після того, як зіткнувся із суїцидальними записками, різними за об'ємом, але східними за змістом (у середньому суїцидальну записку залишає кожний шостий суїцидент).

На основі аналізу суїцидальних записок Е. Шнейдман разом з Н. Фарбероу, який, у свою чергу, запропонував концепцію саморуйнівної поведінки людини, розробили метод психологічної аутопсії, що дозволив їм виділити наступні три типи суїцидів:

1) еготичні (виступають наслідком домінуючого внутрішнього конфлікту, що розгортається між частинами Я на тлі зовнішніх обставин);

2) діадичні (чиняться внаслідок нереалізованих потреб і бажань, націлених на Іншого; на відміну від першого типу тут домінують зовнішні чинники);

3) агенеративні (беруть гору бажання зникнути у зв'язку з утратою почуття приналежності до людства, покоління).

Значення дослідження передсмертних записок суїцидентів, за Е. С. Шнейдманом, полягає у тому, що вони змушують замислитися над питаннями: «Що таке самогубство?», «Як можна його зрозуміти та зашкодити йому?» тощо. Більш того, записки містять елементи відповідей на зазначені й близькі до них запитання.

Більша частина суїцидальних записок свідчить про пережиті страждання і той душевний біль, котрий привів людину до самогубства. Е. С. Шнейдман прийшов до висновку, що основним мотивом самогубства виступає нестерпний метабіль, чи психічний (душевний) біль (psychache)¹, який «порождається фрустрованими или искаженными психологическими потребностями» [5, с. 124–125]. Цей біль² відрізняється від тілесного (фізичного) болю й супроводжується душевним збентеженням, стражданням, мукою, тугою. Джерелом душевного болю може служити провинна, сором, самотність, горе, сум, страх смерті.

Е. С. Шнейдман указав, що в цілому суїцидальний акт являє собою одночасно утечу від цього болю й наближення до спокою неістоти, у якому буде припинено люте страждання. Іншими словами, оскільки людина завжди перебуває у ситуації, то шляхом самогубства-утечі вона вилучає своє життя з ситуації, що стала для неї нестерпною. Це значить, з точки зору дослідника, що самогубство – драма, яка розгортається у людській душі. Розв'язання цієї драми є логічним, вважає суїцидолог, й обумовленим особливостями характерів суїцидентів.

Наведені дослідником тексти передсмертних записок, з якими ознайомився автор статті, дійсно дозволяють зробити висновок, згідно з яким самогубство виступає результатом внутрішнього діалогу, в процесі якого свідомість аналізує всі можливі варіанти переборення нестерпного болю, відчаю, порожнечі, зупи-

¹ Сучасна дослідниця танатологічної та суїцидологічної проблематики К. У. Перріш також акцентує увагу на болю психічному, емоційному і/чи фізичному.

² До речі, у процесі своїх досліджень Е. Шнейдман дійшов висновку, що далеко не всі люди, які відчувають, переживають нестерпний душевний біль, закінчують життя самогубством. Однак кожний випадок суїциду є наслідком зазначеного болю.

няючись на суїцидальному рішенні як єдиному способі припинення безперервного потоку усвідомлення болю.

Цікавими у плані дослідження суїцидальної проблематики є також і передсмертні записки, листи, що містяться у відомих та улюблених літературних творах. Так, у «Щоденнику письменника» за 1876 р. видатний російський мислитель Ф. М. Достоевський, якого надзвичайно вражали злочини людини проти самої себе, викладає факт самогубства дочки О. І. Герцена Єлизавети, котра у молодому віці отруїла себе хлороформом. Дівчина залишила передсмертну записку, зміст якої письменник передає наступним чином¹: «Предпринимаю длинное путешествие. Если самоубийство не удастся, то пусть соберутся все отпраздновать мое воскресение из мертвых с бокалами Клико. А если удастся, то я прошу только, чтоб схоронили меня, вполне убедясь, что я мертвая, потому что совсем неприятно проснуться в гробу под землею. Очень даже не шикарно выйдет!» [1, с. 145].

Ф. М. Достоевський у наведеному листі відчуває виклик, припускає наявність у його авторки таких почуттів, як обурення та злість.

Вважаю, що, за класифікацією Е. Дюркгайма, зазначене самогубство слід віднести до типу егоїстичних. Важливим моментом у записці виступає відсутність навіть згадки про рідних, близьких чи знайомих її авторки. Одним з пояснень цього може бути те, що для дівчини насправді вже не існує нікого і нічого, окрім порожнечі і туги, породжених беззмістовністю життя. Можливо, саме тому вона й почала «довгу подорож», щоб уникнути, позбутися тієї атмосфери, гніт якої витримувати далі стало не сила.

Аналізуючи даний суїцидальний факт, Ф. М. Достоевський намагається з'ясувати ті внутрішні причини, що його викликали. І міркування мислителя з цього приводу гідні того, щоб їх навести повністю: «Это те, слишком известные, судьи и отрицатели жизни, негодующие на «глупость» появления человека на земле, на бесполовую случайность этого появления, на тиранию косной причины, с которой нельзя помириться? Тут слышится душа именно возмущавшаяся против «прямолинейности» явлений, не вынесшая этой прямолинейности, сообщившейся ей в доме отца еще с детства. И безобразнее всего то, что ведь она, конечно, умерла без всякого отчетливого сомнения. Сознательного сомнения, так называемых вопросов, вероятнее всего, не было в душе ее; всему она, чему научена была с детства, верила прямо, на слово, и это вернее всего. Значит, просто умерла от «холодного мрака и скуки», с страданием, так сказать, животным и безотчетным, просто стало душно жить, вроде того, как бы воздуху не достало. Душа не вынесла прямолинейности безотчетно и безотчетно потребовала чего-нибудь более сложного...»² [1, с. 145–146].

Згідно з наведеною вище класифікацією суїцидальних записок, розробленою О. Ф. Юрчуком, даний випадок належить до першої групи, відбиваючи останню волю авторки, однією з головних рис якої виступає антисоціальність, що

¹ Безумовно, текст справжнього листа відрізняється від наведеного Ф. М. Достоевським, оскільки зміст його дійшов до письменника опосередкованим шляхом.

² Згадаємо героя роману Ф. М. Достоевського «Злочин і покарання» – Аркадія Івановича Свідригайлова, який вдався до самогубства внаслідок того, що йому також повітря не вистачило.

підтверджується поясненнями Ф. М. Достоевського та Е. Дюркгейма стосовно подібних суїцидальних фактів.

До речі, і Е. Дюркгейм, і Ф. М. Достоевський були націлені на з'ясування причин самогубства як соціального чинника. Звідси, подібне самогубство вони вважали наслідком розриву соціальних зв'язків, котрий викликає внутрішнє розщеплення біосоціальних елементів у конкретному індивіді. Згідно з Е. Дюркгеймом, відрив від суспільства свідчить у першу чергу про те, що соціальне начало у такого індивіда втрачає своє об'єктивне існування. Таким чином, індивід починає відчувати себе тільки біологічною істотою. Однак притаманна йому свідомість, увінчана самосвідомістю, до того ж достатньо розвинутою, не дозволяє йому примиритися з подібним станом речей. Це відбувається тому, що у результаті посиленої аналітичної роботи свідомості та самосвідомості, націленої на пошук пояснень багатьох «абсурдних» навколишніх явищ, важливих для продовження «нормальної» життєдіяльності, та на пошук сенсу життя, людина не може погодитися вести суто біологічне існування, спрямоване лише на задоволення фізіологічних потреб.

Утворюється замкнуте коло, з якого людина неминуче бажає вирватися. І вихід їй вбачається лише у самогубстві. Іншими словами, логіка міркувань індивіда, який «відірвався» від суспільства і опинився у порожнечі, приводить його до твердого рішення покінчити з собою, причому цей вибір не викликає ніяких сумнівів, як і у випадку з дочкою О. І. Герцена. Усі подальші дії з метою самознищення виконуються чітко й методично.

Висновки. Спільність змісту реальних передсмертних записок суїцидентів і записок літературних героїв свідчить, між іншим, про спільність проблем і мотивів, що викликають самогубства. Так, не всі суїциденти залишають передсмертні записки. Однак, як правило, останні свідчать про виношування плану самогубства, що виключає спонтанність при його втіленні на практиці. При цьому вчасне розпізнання такої підготовчої роботи і надання певної допомоги, вчасне налагодження комунікативного контакту може врятувати людині життя.

Як правило, суїциденти послідовні й вірні собі не тільки в літературі, але й у реальній дійсності. Головне ж, незважаючи на послідовність, суїцидентам (як і усім людям) притаманна здатність до змін. Факти безглузких смертей мають місце у житті, однак не буває немотивованих самогубств. Вчасно ж висвітлений мотив може бути усуненим чи принаймні таким, що втратить свою болісну гостроту. І тоді людина може бути врятована, а «війна із самою собою» завершиться перемогою здорового глузду.

Перспективи. Націленість на «розшифрування» смислу суїцидальних записок повинна допомогти у подальшій роботі з людьми, що мають суїцидальні тенденції.

Бібліографічні посилання

1. Достоевський Ф. М. Два самоубийства / Ф. М. Достоевський // ПСС: в 30 т. – Л.: Наука, 1981. – С. 144–146. – Т. 23: Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь.
2. Дюркгейм Е. Самогубство: Соціологічне дослідження / Е. Дюркгейм. – К.: Основи, 1998. – 519 с.

3. **Кони А.** Самоубийство в законе и жизни / А. Кони // Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – М.: Когито-Центр, 2001. – С. 113–138.
4. **Пэрриш К. У.** Смерть и умирание: новый взгляд на проблему / К. У. Пэрриш. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2003. – 224 с.
5. **Шнейдман Э. С.** Душа самоубийцы / Э. С. Шнейдман. – М.: Смысл, 2001. – 315 с.
6. **Юрчук О. Ф.** Особенности экспертного лингвистического анализа предсмертных посланий суицидального характера / О. Ф. Юрчук // Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика: зб. наук. пр. / за заг. ред. С. І. Яковенка. – К.: РВВ КІВС, 2000.

Надійшла до редколегії 22.12.09

УДК 130.1

В. Г. Вікторов, В. В. Приходько

*Національна академія державного управління при Президентові України
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління;
Національна металургійна академія України (м. Дніпропетровськ)*

АНТРОПНИЙ ПРИНЦИП EPIMELIA У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я

Зроблено аналіз становлення й подальшого розвитку дисципліни «Фізичне виховання» як культурного феномена. Показані можливості застосування антропного принципу epimelia до розробки педагогічної концепції й технології формування учнів, студентів як будівничих власного здоров'я.

Ключові слова: антропний принцип epimelia, освіта людини, креативна валеологія, екстремальність, формування та побудова власного здоров'я.

Выполнен анализ становления и развития дисциплины «Физическое воспитание» как феномена культуры. Показаны возможности применения антропного принципа epimelia для разработки педагогической концепции и технологии формирования учеников, студентов как здоровьестроителей.

Ключевые слова: антропный принцип epimelia, образование человека, креативная валеология, экстремальность, формирование и строительство собственного здоровья.

The analyses of formation and development of the discipline «Physical culture» as a phenomenon of culture was carried out and proposed at the article. Opportunities of the usage of the anthropic principle EPIMELLA for development of the pedagogical conception and technology of pupils' and students' forming as constructors of their own health were shown at the investigation.

Keywords: anthropic principle EPIMELLA, education of person, creative valeology, extremality, forming and construction of one's own health.

Перші відомі нам відповідні культурі європейські педагогічні практики з'явилися у Древній Греції як частина окремих філософських систем (наприклад, у Сократа така система пред'явлена через його діалоги, а у Платона – через діяльність створеної ним академії). Спрямованість педагогічної діяльності завжди визначалась